

"Қазақстан және Орталық Азия тарихы институты"
жауапкершілігі шектеулі серіктестігі

Scientific Journal

"CENTRAL ASIAN COURIER"

"ОРТАЛЫҚ АЗИЯ КУРЬЕРІ"

ғылыми журнал

Научный журнал

"ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКИЙ КУРЬЕР"

2 № 3 (2026)

EDITOR-IN-CHIEF

Zhumatai Samat — General Director of the Institute of History of Kazakhstan and Central Asia (Kazakhstan).

Azmukhanova Aiman — Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan).

Deputy Editor-in-Chief:

Cherepanov Konstantin — Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher, Head of the Department of the History of Kazakhstan in the 20th Century at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Committee of Science, Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan).

EDITORIAL BOARD:

Abazov Rafis — PhD, Adjunct Professor, Columbia University; Vice-Rector for International Cooperation, Kazakh National Agrarian Research University; Director, Institute for Green and Sustainable Development; Coordinator, MBA Program.

Abdyrakhmanov Tolobek — Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, Zhusup Balasagyn Kyrgyz State University (Kyrgyz Republic, Bishkek).

Abil Yerkin — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan).

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

Auanasova Alima — Doctor of Historical Sciences, Professor. L. N. Gumilyov Eurasian National University.

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas, (USA).

Dzhumashev Askar — Doctor of Historical Sciences, Professor, and Head of the Department of History at the Karakalpak Scientific Research Institute of Humanities – Karakalpak Branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

Ismagulov Orazak — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the RK under the President of the RK, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan).

Kabuldinov Ziyabek — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the RK under the President of the RK, general Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK (Kazakhstan).

Karasayev Gani — Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Institute of State History of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Astana.

Kokebayeva Gulzhaukhar — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Al-Farabi Kazakh National University. (Kazakhstan).

Kozhirova Svetlana — Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan).

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford (UK).

Muminov Ashirbek — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Istanbul, Turkey).

Outram Alan — Doctor of Archaeological Sciences, Professor of the Department of Archaeology and History, University of Exeter (Great Britain, Exeter).

Zharken Aigul — Doctor of Historical Sciences, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University.

Shaydullaev Shapulat — Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of the History of Uzbekistan at Termez State University.

Shinji Kato — PhD, Nara National Research Institute for Cultural Properties, Japan.

Turdaliev Cholpon — Doctor of Historical Sciences, Professor at the American University of Central Asia.

Werner Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university (USA).

Zhomart Simtikov — Candidate of Historical Sciences, Doctor of Political Sciences, Head of the Department of Political Science and Social-Philosophical Disciplines at Abai Kazakh National Pedagogical University.

EXECUTIVE EDITOR

Tashbaeva Kadicha — Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Archaeology at the B. Dzhamgerchinov Institute of History, Archaeology and Ethnology of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic.

ACADEMIC EDITOR

Utegenov Marat — Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History, Geography and Social and Humanitarian Sciences Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov.

Mukanova Gulnar — Candidate of Historical Sciences, Professor, Leading Researcher of the Astana Branch of the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology.

TECHNICAL SECRETARY

Agzam Raiymbek — Master's degree, staff member of the Institute of the History of Kazakhstan and Central Asia (Kazakhstan).

БАС РЕДАКТОР

Жұматайұлы Самат — Қазақстан және Орталық Азия тарихы институтының бас директоры (Қазақстан).

Азмұханова Айман Махсұтқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (Қазақстан).

Бас редактордың орынбасары:

Черепанов Константин Владимирович — тарих ғылымдарының кандидаты, жетекші ғылыми қызметкер, ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының XX ғасырдағы Қазақстан тарихы бөлімінің меңгерушісі, (Қазақстан).

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Абазов Рафис Фанисұлы — PhD, Колумбия университетінің адъюнкт-профессоры, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің халықаралық ынтымақтастық жөніндегі проректоры, Жасыл және тұрақты даму институтының директоры, МВА бағдарламасының үйлестірушісі.

Абдырахманов Толобек Әбілұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, Жүсіп Баласағын атындағы Қырғыз мемлекеттік университеті (Қырғыз Республикасы, Бішкек).

Ауанасова Әлима Мүсірқызы — тарих ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры.

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан).

Әлімбаев Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан).

Вернер Кунтһиа (Werner, Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті, (АҚШ).

Дайнер Александр (Diener Alexander) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Канзас университеті, (АҚШ).

Джумаев Аскар Мамбетович — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасының Ғылым Академиясы Қарақалпақстан бөлімшесінің Қарақалпақ гуманитарлық ғылымдар зерттеу институтының Тарих бөлімі меңгерушісі.

Жаркен Айгүл Мәлікқызы — тарих ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің профессоры.

Кожирова Светлана Басиевна — саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Қазақстан).

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан).

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Президентінің жанындағы ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас директоры (Қазақстан).

Қарасаев Ғани Мұқашұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Мемлекет тарихы институтының бас ғылыми қызметкері, Астана қ.

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания).

Муминов Әшірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия, Стамбул қ.).

Оутрам Алан — археология ғылымдарының докторы, Эксетер университетінің археология және тарих кафедрасының профессоры (Ұлыбритания, Эксетер).

Симтиков Жомарт Құдайбергенұлы — тарих ғылымдарының кандидаты, саясаттану ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі.

Смағұлов Оразак Смағұлұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Президентінің жанындағы ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Астана, Қазақстан).

Турдалиева Чолпон Жапарбекқызы — тарих ғылымдарының докторы, Орталық Азиядағы Американи университетінің профессоры.

Шайдуллаев Шапулат — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Термез мемлекеттік университетінің Өзбекстан тарихы кафедрасының меңгерушісі.

Шинджи Като — PhD, Нарадағы мәдени құндылықтардың ұлттық ғылыми-зерттеу институты (Жапония, Нара).

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Ташбаева Кадича Искандарқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясы Б. Жамгерчинов атындағы Тарих, археология және этнология институтының археология бөлімінің меңгерушісі.

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Өтегенов Марат Зеннатұлы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, «Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КеАҚ тарих, география және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының меңгерушісі.

Мұқанова Гүлнар Қайроллақызы — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Астана қаласындағы Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты филиалының жетекші ғылыми қызметкері.

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Агзам Райымбек Рзабекулы — магистр, Қазақстан мен Орталық Азия тарихы институтының қызметкері (Қазақстан)

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Жуматай Самат — Генеральный директор Института истории Казахстана и Центральной Азии (Казахстан)

Азмуханова Айман Махсотовна — кандидат исторических наук, ассоциированный профессор (Казахстан)

Заместитель главного редактора:

Черепанов Константин Владимирович — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник, заведующий отделом истории Казахстана XX века Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Абазов Рафис Фанисович — PhD, адъюнкт-профессор Колумбийского университета, проректор по международному сотрудничеству Казахского национального аграрного исследовательского университета, директор Института зелёного и устойчивого развития, координатор программы МВА.

Абдырахманов Толобек Абилович — доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН КР, Кыргызский государственный университет им. Жусупа Баласагына (Кыргызская Республика, г. Бишкек).

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, Институт истории государства КН МНВО РК (Казахстан).

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК (Казахстан).

Ауанасова Алима Мусировна — доктор исторических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева.

Вернер Синтия (Werner Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет (США).

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет (США).

Джумашев Аскар Мамбетович — доктор исторических наук, профессор, заведующий отделом истории Каракалпакского научно-исследовательского института гуманитарных наук (Каракалпакское отделение Академии наук Республики Узбекистан).

Жаркен Айгуль Маликовна — доктор исторических наук, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилёва.

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК при Президенте РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан).

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК при Президенте РК, Генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК (Казахстан).

Карасаев Гани Мукашевич — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории государства Комитета науки Министерство Науки и высшего образования Республики Казахстан, г. Астана.

Като Синдзи (Shinji Kato) — PhD, Национальный научно-исследовательский институт культурных ценностей в Наре (Япония, г. Нара).

Кожирова Светлана Басиевна — доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан).

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби. (Казахстан).

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания).

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция, г. Стамбул).

Оутрам Алан — доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории университета Эксетере (Великобритания, г. Эксетер).

Симтиков Жомарт Кудайбергенович — кандидат исторических наук, доктор политических наук, заведующий кафедрой политологии и социально-философских дисциплин Казахского национального педагогического университета имени Абая.

Турдалиева Чолпон Джапарбековна — доктор исторических наук, профессор Американского университета в Центральной Азии.

Шайдуллаев Шапулат — доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории Узбекистана Термезского государственного университета.

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Ташбаева Кадича Искандаровна — кандидат исторических наук, Заведующая отделом археологии Института истории, археологии и этнологии им. Б. Джамгерчинова Национальной академии наук Кыргызской Республики.

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Утегенов Марат Зеннатович — кандидат исторических наук, ассоциированный профессор, заведующий кафедрой истории, географии и социально-гуманитарных наук НАО «Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова».

Муканова Гюльнар Кайроллиновна — кандидат исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник филиала в г. Астана Института истории и этнологии им. Ч.Ч.Валиханова.

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Агзам Райымбек Рзабекулы — магистр, сотрудник Института истории Казахстана и Центральной Азии (Казахстан).

Published in the Republic of Kazakhstan
Scientific Journal
“Central Asian courier”
Has been issued as a journal since 2025
ISSN 3105-241X.
Vol. 2. Is. 3, pp. 550–562, 2026
Journal homepage: <https://sjcacourier.com/>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.09.31
https://doi.org/10.64970/3105-241X_2026_2_3_550-562

XIX ҒАСЫР АЯҒЫНДАҒЫ СВЕН ГЕДИННІҢ ОРТА АЗИЯҒА САЯХАТЫ: «АЗИЯ АРҚЫЛЫ» («THROUGH ASIA») ЕҢБЕГІНІҢ НЕГІЗІНДЕ

Тлеубекова Г.Б. ¹, Калиева Б.Т. ^{2*}

¹ І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан
тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент)
 <https://orcid.org/0000-0003-2367-3411>. E-mail: tleubekova@mail.ru

^{2*} І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан, PhD
 <https://orcid.org/0000-0002-3690-6555>. E-mail: tynysbekovna@mail.ru

© Қазақстан мен Орталық Азия тарихы институты, 2026
© Тлеубекова Г., Калиева Б., 2026

Аңдатпа. *Kipicne.* XIX ғасырдың аяғында швед зерттеушісі әрі саяхатшы Свен Гединнің Орта Азияға жасаған экспедициялары аймақты ғылыми тұрғыдан кешенді зерттеудің маңызды кезеңіне айналды. Оның сапарлары барысында географиялық кеңістіктің ерекшеліктері, табиғи ресурстардың орналасуы, климаттық жағдайлар мен гидрографиялық жүйелер туралы тың деректер жиналды. *Мақсаты мен міндеттері.* Гедин жергілікті халықтардың этнографиялық, мәдени дәстүрлерін және әлеуметтік-экономикалық өмірін бақылап, ғылыми тұрғыда сипаттап жазды. *Материалдар мен әдіс-тәсілдері.* Мақалада, зерттеу барысында жалпы ғылыми және арнайы тарихи әдістер пайдаланылған. Атап айтқанда, тарихи-салыстырмалы, жүйелі және мәтіндік талдау тәсілдері. Ал алынған деректерді өңдеу барысында тарихи материалдарды зерттеу, тарихи-саралау және талдау әдістері қолданылған. *Нәтижелер.* Бұл мәліметтер Еуропадағы ғылыми қауымдастыққа Орта Азияның геосаяси маңызы мен табиғи әлеуетін тереңірек түсінуге мүмкіндік берді. Гединнің еңбектері тек география саласына ғана емес, тарих, этнография және халықаралық қатынастар ғылымына да ықпал етті. Оның саяхаттары арқылы Орта Азияның сол кезеңдегі саяси жағдайы мен халықаралық байланыстары жөнінде құнды ақпараттар таралды. *Қорытынды.* XIX ғасыр аяғындағы Свен Гединнің Орта Азияға саяхаты ғылыми ізденістердің кеңеюіне, аймақты зерттеу дәстүрінің қалыптасуына және Еуропа мен Азия арасындағы ғылыми-мәдени диалогтың дамуына елеулі үлес қосты.

Түйін сөздер: Свен Хедин, Орталық Азия, экспедиция, этнография; халықаралық қатынастар
Дәйексөз үшін: Тлеубекова Г.Б., Калиева Б.Т. XIX ғасыр аяғындағы Свен Гединнің Орта Азияға саяхаты: «Азия арқылы» («Through Asia») еңбегінің негізінде // Scientific Journal “Central Asian courier”. 2026. Т. 2. № 3. 550–562 бб. (Қазақш.). DOI: 10.64970/3105-241X_2026_2_3_550-562

SVEN HEDIN'S JOURNEY TO CENTRAL ASIA IN THE LATE 19TH CENTURY: BASED ON THE WORK «THROUGH ASIA»

Tleubekova G.B.¹, Kaliyeva B.T.^{2*}

¹Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

 <https://orcid.org/0000-0003-2367-3411>. E-mail: tleubekova@mail.ru

^{2*}Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan, PhD

 <https://orcid.org/0000-0002-3690-6555>. E-mail: tynysbekovna@mail.ru

© Institute of History of Kazakhstan and Central Asia, 2026

© Tleubekova G., Kaliyeva B., 2026

Abstract. *Introduction.* In the late 19th century, the expeditions of Swedish explorer and traveler Sven Hedin to Central Asia became an important stage in the comprehensive study of the region. His travels yielded unique information on the geographic space, natural resources, climate, and hydrographic system. *Purpose and Objectives of the Study.* Hedin focused on observing the ethnographic characteristics of local peoples, their cultural traditions, and socioeconomic structure, which allowed him to present a holistic picture of life in the region during this period. *Materials and Methods.* The article employs both general scientific and specialized historical research methods, including historical-comparative, systemic, and textual analysis. Archival sources, as well as methods of historical analysis and interpretation, were used in processing the materials. *Results.* The results obtained contributed to a deeper understanding of the geopolitical significance of Central Asia and its natural potential in European academic circles. Hedin's works influenced not only the development of geography but also the formation of scientific approaches in history, ethnography, and international relations. *Conclusion.* His expeditions made a significant contribution to the expansion of scientific research, the establishment of a tradition of studying Central Asia, and the development of scientific and cultural dialogue between Europe and Asia.

Keywords: Sven Hedin, Central Asia, expedition, ethnography; international relations

For citation: Tleubekova G.B., Kaliyeva B.T. Sven Hedin's journey to Central Asia in the late 19th century: based on the work «Through Asia» // Scientific Journal "Central Asian courier". 2026. Vol. 2. No. 3. Pp. 550–562. (In Kaz.). DOI: 10.64970/3105-241X_2026_2_3_550-562

ПУТЕШЕСТВИЕ СВЕНА ГЕДИНА В СРЕДНЮЮ АЗИЮ В КОНЦЕ XIX ВЕКА: НА ОСНОВЕ ТРУДА «ЧЕРЕЗ АЗИЮ» («THROUGH ASIA»)

Г.Б. Тлеубекова¹, Б.Т. Калиева^{2*}

¹ Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

кандидат исторических наук, ассоциированный профессор

 <https://orcid.org/0000-0003-2367-3411>. E-mail: tleubekova@mail.ru

^{2*} Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан, PhD

 <https://orcid.org/0000-0002-3690-6555>. E-mail: tynysbekovna@mail.ru

© Институт истории Казахстана и Центральной Азии, 2026

© Тлеубекова Г., Калиева Б., 2026

Аннотация. *Введение.* В конце XIX века экспедиции шведского исследователя и путешественника Свена Гедина в Центральную Азию стали важным этапом комплексного изучения региона. В ходе его путешествий были собраны уникальные сведения о географическом пространстве, природных ресурсах, климатических условиях и гидрографической системе. *Цель и задачи.* Особое внимание ученый уделял наблюдению за этнографическими особенностями местных народов, их культурными традициями и социально-экономическим укладом, что позволило представить целостную картину жизни региона в указанный период. *Материалы и методы.* В статье применяются как общенаучные, так и специальные исторические методы исследования, включая историко-сравнительный, системный и текстовый анализ. При обработке материалов использовались исторические источники, а также методы исторического анализа и интерпретации. *Результаты.* Полученные результаты способствовали углубленному пониманию геополитического значения Центральной Азии и ее природного потенциала в научных кругах Европы. Труды Гедина оказали влияние не только на развитие географии, но и на формирование научных подходов в истории, этнографии и международных отношениях. *Заключение.* Его экспедиции внесли значительный вклад в расширение научных поисков, становление традиции изучения Центральной Азии и развитие научно-культурного диалога между Европой и Азией.

Ключевые слова: Свен Гедин, Центральная Азия, экспедиция, этнография; международные отношения

Для цитирования: Тлеубекова Г.Б., Калиева Б.Т. Путешествие Свена Гедина в Среднюю Азию в конце XIX века: на основе труда «Через Азию» («Through Asia») // Scientific Journal “Central Asian courier”. 2026. Т. 2. № 3. С. 550–562. (На каз.). DOI: 10.64970/3105-241X_2026_2_3_550-562

Кіріспе. Свен Андерс Гедин – әйгілі швед зерттеушісі, саяхатшы әрі географ. Оның арғы аталарының бірі белгілі натуралист Карл Линнейдің шәкірті болған және Швеция королі Густав III-тің сарай дәрігері қызметін атқарған. Хединнің әкесі – Стокгольмдік архитектор Людвиг Хедин, ал анасы – Авраам Вестман есімді ауқатты сыра қайнатушының қызы Анна. Оның зерттеушілікке деген қызығушылығы Адольф Эрик Норденшельдтің «Вега» кемесімен Солтүстік теңіз жолы арқылы Тынық мұхитқа жасаған тарихи саяхатынан кейін оянды.

Адольф Эрик Норденшельд бастаған әйгілі экспедицияның барысын Н.И. Березиннің «Мұздағы тұтқын» атты туындысында баяндалады, тарих пен география ғылымдарының тоғысындағы құнды еңбек ретінде танылады (Березин, 1907: 103). Шығарма кейбір басылымдарда Норденшильдтің Сібір жағалауындағы сапары мен қыстауы туралы мазмұнды толықтыратын қосымша атаумен ұсынылған. Бұл еңбекте Норденшильдтің саяхаты толық баяндалады.

Бұл оқиғаны Гедин өзінің ғылымға бет бұруына шабыт берген шешуші сәт ретінде сипаттайды. Гединнің алғашқы ірі сапары ұстаздық қызметімен байланысты болды: ол Ресей аумағы арқылы Кавказға, Бакуге, одан әрі Персия мен Осман империясына саяхат жасады. Бұл сапардың нәтижесінде ол өзінің алғашқы еңбегін жазды – «Персия, Месопотамия және Кавказ арқылы» атты кітап 1887 жылы жарық көріп, оған венгер шығыстанушы Арминиус Вамбери алғысөз жазды. Келесі еңбегі – Николай Пржевальскийдің Орта Азияға жасаған саяхаттарының қысқартылған аудармасы. Бұл кітапқа Норденшельд кіріспе жазды. Хедин Берлин университетінде әйгілі географ Фердинанд фон Рихтгофеннің жетекшілігімен білім алды. Рихтгофен «Жібек жолы» ұғымын ғылыми айналымға енгізген ғалым ретінде белгілі. Ол Швецияның Персиядағы дипломатиялық миссиясының мүшесі болды, кейін тәуелсіз саяхатшы ретінде Ресейдің Орта Азиясын аралап, қыс мезгілінде Қашғарға дейін жетті. Бұл сапарлары «Король Оскардың елшілігі» және екі томдық «Хорасан мен Түркістан арқылы» еңбектерінде баяндалды. Гедин Галле университетінде философия докторы дәрежесін қорғады. Оның диссертациясы Персиядағы Демавенд тауына арналды.

Гединнің үшінші Азияға сапары – бұл шынайы ғылыми экспедиция болды. Ол Ресей арқылы Памирді кесіп өтіп, Қытайға жетті. Экспедиция барысында 24 700 фут биіктіктегі Мұзтағ Ата шыңына көтерілуге әрекет жасады. Сондай-ақ, Хотан өзені бойымен Такла-Макан шөлін кесіп өткенде өлім қаупіне тап болды. Осы сапарында ол шөлдегі көне қоныстардың қалдықтарын ашты, «кезбе көлдер» деп аталатын Лобнор аймағын зерттеді және Солтүстік Тибетті кесіп өтіп, 1897 жылдың наурызында Бейжіңге жетті. Еліне Ресей арқылы оралды. Бұл экспедицияның нәтижелері екі томдық «Азия арқылы» атты танымал еңбекте және ғылыми есептер жинағында жарияланды. 1898 жылы Еуропаның географиялық қоғамдары тарапынан марапатталып, Британдық Корольдік географиялық қоғамының негізін қалаушылар медалі мен Швед географиялық қоғамының «Вега» медаліне ие болды.

Төртінші экспедициясында Гедин Тарим өзенімен жүзіп, Лобнор аймағын зерттеді. Ол Жібек жолының көне қоныстарының бірі – Лу-Ланды аралады. Тибетте зерттеу жүргізіп, картография жасады, бірақ Лхасаға кіре алмады. Үндістанға Ладакх пен Кашмир арқылы қайтты. Бұл сапардан кейін король Оскар II оны дворяндық атақпен марапаттады – мұндай құрметке ие болған соңғы швед болды. Экспедиция нәтижелері екі томдық «Орталық Азия және Тибет» еңбегінде және бірнеше ғылыми жинақтарда жарияланды. Кейіннен ол Британдық Корольдік географиялық қоғамының Виктория медалімен марапатталды.

Гединнің бесінші экспедициясы Персия арқылы Үндістанға өтіп, одан әрі Тибетке бағытталды. Бұл сапар британдық биліктің қарсылығына қарамастан жүзеге асты. Экспедиция барысында ол Оңтүстік-Батыс Тибетте жан-жақты бақылаулар жүргізді және бұрын белгісіз болған Гандисышань жотасын, сондай-ақ ірі үнді өзендерінің бастауын ашқанын мәлімдеді. 1909 жылы Стокгольмге салтанатты түрде оралғанымен, оның тұжырымдарына қатысты Британдық Корольдік географиялық қоғамының кейбір мүшелері тарапынан күмән мен сын айтылды. Нәтижелер үш томдық «Гандисышань» еңбегінде жарияланып, он жылдан кейін тоғыз томдық ғылыми жинақпен толықтырылды.

Хедин Швециядағы саяси өмірге де араласып, елдің қайта қарулануын қолдады. Ол «Полюстен полюске» атты дүниежүзілік географияға арналған бестселлер еңбегін жариялады. Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде Батыс және Шығыс майдандарынан прогермандық бағыттағы репортаждар жазып, соның салдарынан Британдық Корольдік географиялық қоғамының мүшелігінен шығарылды.

Кейін ол Таяу Шығысты аралап, бұл аймаққа арналған екі кітап жазды. АҚШ-қа сапарында Гранд-Каньон туралы еңбек жариялап, Қытай, Моңғолия және Ресей арқылы оралды. Бұл сапардың бір бөлігі «Пекинден Мәскеуге дейін» атты еңбекте сипатталды.

Хединнің соңғы ірі Азия экспедициясы неміс және қытайлық ғылыми топтардың қатысуымен өтті. Ол Моңғолияда ұзақ уақыт болып, Тарим ойпатына бағыт алды. Экспедиция барысында дүнген қолбасшысы Ма басқарған көтерілісшілердің тұтқынына түсті. Лобнор көлінің тарихи орын ауыстыруын зерттеді. Бұл экспедиция толық аяқталмағанымен, ол бірнеше танымал еңбектер жазып, ғылыми нәтижелерін жариялауды бастап, ақырында 1980-жылдары 54 томдық жинаққа айналды.

1936 жылғы Берлин Олимпиадасының ашылуында сөз сөйлеп, Германияға жиі барып, нацистік басшылармен байланыста болды. Әртүрлі жеке дипломатиялық миссияларға қатысып, пронацистік басылымдарда еңбек етті. Оның «Америка құрлықтар арасындағы күресте» атты кітабында Екінші дүниежүзілік соғыстың басталуына АҚШ президенті Рузвельтті айыптаған көзқарасы көрініс тапты.

Хедин 88 жасында қайтыс болды. Оның есімімен Швед Корольдік ғылым академиясында және Стокгольмдегі Этнографиялық музейде «Свен Хедин қоры» құрылды. Соңғы жылдары ол өзінің әскери дипломатиясына қатысты естеліктерін, таныс болған ұлы тұлғалар туралы екі томдық жинағын және Азиядағы саяхаттарында серік болған иттері жайлы кітабын жариялады (Silk road, 2018).

Материалдар және зерттеу әдістері. Негізгі дереккөздер ретінде XIX ғасырдың аяғында жарық көрген саяхатшылардың күнделіктері, экспедициялық есептері мен ғылыми еңбектері

пайдаланылды. Әсіресе, швед зерттеушісі Свен Гединнің «Азия арқылы», «Хорасан мен Түркістан арқылы», «Орталық Азия және Тибет» атты еңбектері басты материалдар қатарында қарастырылды. Қосымша дереккөздер ретінде Ресей империясының Орта Азияға қатысты ресми құжаттары, картографиялық материалдар, сондай-ақ еуропалық географиялық қоғамдардың жарияланымдары қолданылды. Тарихи контексті толықтыру үшін мерзімді баспасөз материалдары мен замандас зерттеушілердің еңбектері пайдаланылды. Деректанулық талдау: Гединнің экспедициялық жазбалары мен карталарын салыстыра отырып, олардың ғылыми құндылығы мен деректік сенімділігі анықталды. Салыстырмалы әдіс: Гединнің мәліметтері Николай Пржевальский, Адольф Норденшельд және басқа зерттеушілердің еңбектерімен салыстырылды. Бұл әдіс арқылы оның жаңалықтарының түпнұсқалығы мен қайшылықтары айқындалды. Картографиялық әдіс: Экспедиция барысында жасалған карталар мен географиялық сипаттамалар қазіргі деректермен салыстырылып, тарихи география тұрғысынан бағаланды. Тарихи реконструкция: Саяхат бағыттары мен оқиғалары тарихи деректер негізінде қайта қалпына келтірілді. Интердисциплинарлық тәсіл: Тарих, география, этнография және деректану ғылымдарының әдістері біріктіріліп қолданылды.

Талқылау. XIX ғасырдан бастап Ресей империясы өзінің отарлық территорияларын зерттей бастады. Қазақстанға да ғылыми-зерттеу экспедициялары ұйымдастырылды. Атап айтсақ, 1896-1903 жылдар аралығында Ф.А. Щербинаның жетекшілігімен зерттеу экспедициясы Қазақстанның Ақмола, Торғай және Семей облыстарының 12 уездін зерттеді. Статистикалық зерттеу жұмысының нәтижесінде, 1898-1909 жылдары «Материалы по киргизскому землепользованию, собранные и разработанные экспедицией по исследованию степных областей» атты он үш томдық ғылыми жұмыс жарыққа шықты (Щербина, 1903: 568). Ф.А. Щербинаның редакциялығымен шыққан бұл басылымда Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жағдайына қатысты зерттеу мәліметтері келтірілген.

П.П. Румянцевтің жетекшілігімен ұйымдастырылған статистикалық экспедиция нәтижелері Жетісу облысының 1909–1913 жылдар аралығындағы әлеуметтік-экономикалық даму динамикасын айқындайтын іргелі дереккөз болып табылады. 1911–1916 жылдар бедерінде 8 том көлемінде жарық көрген бұл статистикалық материалдар Жетісу қоныс аудару басқармасының мұрағаттық іс-қағаздарымен өзара салыстырмалы-ретроспективті талдау жүргізуге, сол арқылы аймақтың тарихи жағдайын шынайы тұрғыда зерделеуге мүмкіндік беретін ғылыми құндылығы жоғары құжаттар жиынтығы ретінде бағаланады [Румянцев, 1911-1916]. П.П. Румянцевтің экспедициясы Жетісу облысының Лепсі, Қапал, Жаркент, Верный, Пішпек және Пржевальский уездерін зерттеді. Соныме қатар, XIX ғасырда Қазақстанның әртүрлі салада зерттелуіне шығыстанушы-ғалымдар П.П. Семенов-Тянь-Шаньский, Н.П. Рычков, М.М. Мелиоранский, В.В. Радлов, В.В. Бартольд өз үлестерін қосты. Отарлау саясатының негізінде, осындай ғылыми-зерттеу экспедициялары Қазақстанның барлық аудандарына ұйымдастырылған болатын (Hedin, 1898: 1278).

Ресей империясына, әсіресе оның азиялық отар территорияларына батыс саяхатшылары үлкен қызығушылық арттыра бастады. XIX ғасырда батыс саяхатшылар Хива және Қашғар территорияларына саяхат жасап, Қазақстан арқылы өткен болатын. Солардың бірі, швед ғалымы, географ Свен Гедин Орта Азия территориясына зерттеу жұмыстарымен барғанда, Памир тауларын мекендеген көшпелі қырғыз халқының арасында бірнеше ай болған.

Ғалым-географ Свен Гединнің Азия құрлығын зерттеуге деген ұмтылысы әйгілі Фердинанд фон Рихтгофен мектебінде жүргенде қалыптаса бастады. Өзінің алғашқы танысу сапарын 1890-1891 жылдары Персия мен Орта Азияның ірі орталықтары — Ашхабат, Бұхара, Самарқанд, Ташкент және Қашғар қалалары арқылы өткізді. Бұл сапар оның болашақ ауқымды зерттеулеріне дайындық іспетті болды. Кейіннен, 1893-1897 жылдар аралығында Гедин Памир мен Тибетті қамтитын Орта Азия аумағына ұзақ мерзімді экспедиция жасады. Осы қажырлы еңбектің нәтижесінде 1898 жылы Лондонда «Азия арқылы» («Through Asia») атты екі томдық іргелі ғылыми еңбегі жарық көрді. Бұл туынды ғалымның көпжылдық

географиялық және этнографиялық ізденістерінің басты қорытындысына айналды (Hedin, 1898: 1278).

Свен Гединнің «Азия арқылы» («Through Asia») еңбегі 1899 жылы «В сердце Азии: Памир. Тибет. Восточный Туркестан» деген атаумен орыс тілінде Санкт-Петербургтен басылып шыққан (Ганзен, 1899: 455).

1893 жылдың 16 қазанында Свен Гедин Азия өңіріне кезекті ғылыми экспедициясын бастап, кейіннен бұл сапарын «Азия арқылы» атты еңбегінде баяндады. Туындының бірінші бөліміндегі ерекше екі тарау Памир қырғыздарының тыныс-тіршілігіне арналған. «Қырғыздар арасында» («Among the Kirghiz») деп аталатын бөлімде саяхатшы төрт ай бойы көшпенділермен бірге өткізген уақытын үлкен тебіреніспен еске алады. Гедин еуропалық зерттеуші болса да, қырғыз ауылдарында жүргенде ешқандай жалғыздық сезінбегенін, керісінше, халықтың шынайы достығы мен айнымас қонақжайлылығына бөленгенін жазады. Ол қырғыздардың күнделікті өміріне толықтай еніп, киіз үйде тұрды, ұлттық тағамдарынан дәм татты және ат үстінде ұзақ жолдарды бірге еңсерді. Тіпті жергілікті тұрғындар оның бұл бейімделуін жоғары бағалап: «Сіз енді қырғыз болдыңыз» («Sis indi Kirghiz boldiniz») деп ілтипат білдірген. Бұл деректер Свен Гединнің тек сырттай бақылаушы емес, жергілікті мәдениетті іштей сезінген, халықпен рухани бауырласқан зерттеуші болғанын айғақтайды.

Нәтижелер. Жоғарыда көрсетілгендей, Гедин қырғыздардың арасында ұзақ уақыт болғандықтан, жергілікті халықтың сөздерін аудармасымен бірге кітабында келтірген. Бір айта кетерлік жайт, «Сіз енді қырғыз болдыңыз» деген саяхатшы келтіретін сөйлем қазақ тіліндегі сөздермен сәйкес келеді. XIX ғасырдағы Памир тауын мекендеген қырғыздардың тілдері қазақ тіліне ұқсас болғандығын байқауға болады.

Свен Гедин кітабының «Қырғыздар арасындағы өмір» («Life among the Kirghiz») атты тарауында бұл халықтың арасында ұзақ уақыт өткізгендіктен, қырғыздар туралы бірнеше мәлімет келтіретіндігін айтады: «Ендігі кезекте, ұзақ уақыт бойы олармен бірге уақыт өткізген (өмір сүрген) халқым — қырғыздар туралы бірнеше ауыз сөз айта кеткім келеді.» (Hedin, 1898: 419). Саяхатшы С. Гедин өз еңбегінде Орталық Азия көшпенділерінің өмір салтын сипаттай келе, қырғыз қоғамына тән бірқатар этнографиялық ерекшеліктер мен тұрмыстық салт-дәстүрлерге тоқталады. Автор қырғыздардың экстенсивті мал шаруашылығымен айналысып, жыл мезгілдеріне қарай Мұзтаг-Ата мен Памирдің биік таулы аймақтары (жайлаулары) мен төменгі аңғарлары (қыстаулары) арасында маусымдық миграция жасағанын нақты деректермен негіздейді. Оның еңбегіндегі бір қауым мүшелерінің рулық-туыстық тұтастығы және жайылымдық жерлерді пайдаланудағы тұрақтылығы туралы тұжырымдары (Hedin, 1898: 419) дәстүрлі қазақ қоғамының әлеуметтік-экономикалық құрылымымен тікелей сабақтасып жатыр. Қазақ даласындағы рулық қауымдар (ауылдар) да дәл осындай біртұтас шаруашылық субъектісі ретінде қызмет етіп, әрбір рудың маусымдық көш жолдары мен тұрақты жер иеліктері (жайлау, күздеу, қыстау, көктеу) қатаң межеленіп отырған.

Сонымен қатар, Памир тауларына барар жолда саяхатшы қазақ даласы арқылы да өтті. С. Гедин «Азия арқылы» кітабының «Қырғыз даласының арғы бетінде (Across the kirghiz steppes)» тарауыда қазақ даласына келген сапарын былайша баяндайды: «14 қарашада Орынборда қыстың алғашқы бораны соғып, түс кезінде термометр көрсеткіші жоғарыға дейін төмендеді. Дегенмен, бәрі дайын болғандықтан, мен сапарымды шегере қоймадым. Сандықтарым мен оқ-дәрі жәшіктерімнің бәрі кендір матамен қапталып, тарантастың артына және көшірме орындығының алдына мықты арқанмен байланды. Үнемі қолданылатын сөмкелер, камералар мен азық-түлік қораптары кілемдермен, жастықтармен және аң терілерімен бірге ішке нығыздап салынды. Дөңгелектер жақсылап майланып, аттардың алғашқы үштігі жегілді. Алайда, жолға шығуға бәрі толық дайын болғанша кеш батты. Генерал Ломачевский мен қонақ үй тұрғындары маған ақ жол тілеп, шығарып салды. Ауыр арба аула қақпасынан шығып, оның қоңыраулары Орынбор көшелерінде көңілді сыңғырлай бастады.

Қараңғы батпай тұрып біз құлазыған даланың шетіне жеттік. Жел гуілдеп, арбаның үстіңгі жағынын соққылап, бетімізге ұлпа қар ұшырды. Бірте-бірте жел басылып, жұлдыздар көрінді, олар бүкіл өлкені жапқан жұқа қар жамылғысын жарықтандырды. Нежинкада мені аптасына екі рет Ташкентке қатынайтын пошта қуып жетті. Ол тек жергілікті хат-хабарды тасымалдайтындықтан, небәрі екі-ақ тройка болды; алайда пошта қаптарының жалпы салмағы 16-17 центнерді құрады. Бірінші пошташы тек Орск қаласына дейін барады. Ол жерден басқа курьер поштаны Ырғызға, үшіншісі Қазалыға, төртіншісі Перовскіге, бесіншісі Түркістанға, ал соңғысы Ташкентке жеткізеді. Біз Орск қаласына дейін бірге жүрдік, көп ұзамай біздің үш ауыр тиелген арбамыз станция үйінен аттанды. Қармас-Озернаяға дейінгі жол төбелі әрі ауыр болды, бірақ кейінірек жер тегістеліп, боран басылды, жолдың кей жерлерінде қар да болмады. Гериалға барар жолда біз алғашқы жолаушыларды жолықтырдық, бұл Хиуадан Орынборға мақта тасып бара жатқан жүз немесе одан да көп түйеден тұратын керуен еді. Қырғыз түйешілері бастаған бұл тізбек құлазыған дала ландшафтында өте көрікті көрінді.

Осы уақыт шамасында пошта телегаларының бірінің білігі (осі) сынып, көлік сонда қалды. Менің де жүгім тоқтаусыз шайқалу мен соққыдан босап кетіп, оны қайта байлауға тура келді. Аспан бұлтты болды; жел соғып тұрғанымен, қар жаумады. Температура 27 градуске дейін жетті. Орал өзенінен өткен соң оның бірнеше тармақтарын кішкентай ағаш көпірлер арқылы кесіп өттік. Айналада Орынбор казактары күзеткен көптеген шағын станицалар (бекіністер) болды.» - ғалым қараша айындағы қазақ даласын сипаттайды (Hedin, 1898: 37-39). Бұл мезгілде осы жерде қыстың ызғары байқалып, алғашқы қар жауғанын көрсетеді. Сонымен қатар, Қазақстанда пошта қатынасының XIX ғасырдың аяғында дамығанын және жалғыз жолаушыға жергілікті халық аянбай көмегін тигізгенін байқауға болады.

«Дала! Тек қана жазық дала, тек алыстан таулар ғана мұнартады. Жол қатып қалған, қар басқан Орал өзенін жағалай созылып жатты. Сирек кездесетін қырғыз киіз үйлері болмаса, ландшафт өте құлазыған көрінді, ал станциялардың арасы тым алыс еді. Бірақ қатып қалған жер үстіндегі тоқтаусыз сілкініс пен ат қоңырауларының бірсарынды сыңғыры ұйқы шақырып, мен қайта-қайта ұйықтап кетіп жаттым.

Кейбір жақсырақ бекеттерде біз Орынборға, одан әрі Ресейдің ішкі аймақтарына айдалып бара жатқан үлкен мал отарларын, негізінен өгіздерді жолықтырдық. Қырық сегіз сағат жол жүргеннен кейін біз ақыры 20 000 тұрғыны бар, Жайық (Орал) өзенінің сол жағалауында және Ор өзенінің оң жағалауында орналасқан Орск қаласына жеттік. Ол Азия топырағында орналасқан және қалаға Жайық өзенінің айбынды ағысына салынған тар ағаш көпір арқылы кіреді. Үйлер жеке тұрған биік төбенің айналасына топтасқан, төбе басында түнде өртті бақылау үшін салынған сағат мұнарасы бар. Ол жерден көрініс өте кең. Маңайда аласа таулар көрінеді. Тек Ташкентке қарай жол кететін оңтүстік-батыс бағыты ғана жазық болып келеді.

Собор (губернатор үйі), мекемелер мен мектептер, пошта, телеграф және базарлар Жайық өзені мен төбенің арасында орналасқан; көпестер мен мешандардың үйлері де сонда. Төбенің оңтүстік бетінде кедейлер, шаруалар, татарлар мен қырғыздар тұрады. Қаланың басты шіркеуін төбенің басына салу жоспарланып, тіпті іргетасының бір бөлігі қаланған еді; бірақ қажетті қаражат табылмай, жұмыс тоқтап қалды. Егер салынғанда, бұл шіркеу Еуропа мен Азияның екі жағынан да талай миль жерден көрініп тұрар еді.

Көктемде Жайық өзені қатты көтеріліп, кейде Орскінің төменгі бөліктерін су басады, сондай-ақ айналада үлкен көлдер түзіледі. Ондай кездерде тұрғындар төбеге шығып, даланың теңізге айналған көрінісіне тандана қарайды. Көктемде мұз ери бастағанда, жай ғана бағандарға орнатылған көпірді бұзып кетеді, сондықтан оны жыл сайын қайта салуға тура келеді. Мұндай уақытта пошта өзеннен қайықпен тасымалданады.» - деп Орск қаласының сол кезеңдегі сипаттамасын көрсетеді (Hedin, 1898: 39-40). Свен Гедин саяхатта өз көзімен көргенін еңбегінде келтірген. Осындай деректердегі мәліметтер арқылы, XIX ғасырдағы жағдайды нақты анықтауға болады.

Саяхатшы қазақ даласының өзен-көлдерінің мекендеріне де тоқталады: «Жайық өзені, Каспий теңізі, Арал көлі, Сырдария және Ертіс аралығында Қырғыз даласының ұлан-ғайыр жазығы созылып жатыр. Қырғыз көшпенділері аз қоныстанған бұл дала қасқыр, түлкі, бөкен, қоян сияқты аңдардың мекені болып табылады; сонымен қатар мұнда қатал табиғи жағдайларға төзімді тікенді дала өсімдіктері өседі. Ылғал жеткілікті жерлерде қамыс өте көп өседі; тіпті ең құрғақ құмды шөлдердің өзінде бойы алты-жеті футқа жететін сексеуіл бұталары кездеседі. Оның өте қатты тамырлары қырғыздардың негізгі отыны болып табылады және оны күзде қысқы қолданыс үшін жинап алады. Әрбір дерлік ауылдан сексеуілдің үлкен бумаларын көруге болады және біз оны ғана тасымалдап бара жатқан үлкен керуендерді жиі кездестірдік.

Кей-кезде даланы су арналары кесіп өтеді, бірақ жылдың бұл мезгілінде олар әдетте құрғақ болады. Олар көктем мен күзде сансыз жыл құстары жиналатын шағын тұзды көлдерге құяды. Дәл осы өзендердің жағасында қырғыздар өздерінің қара үйлер мен қамыстан жасалған бастырмалардан тұратын ауылдарын тігеді. Ал олардың қысқы ауылдары — балшықтан немесе топырақтан салынған лашықтар. Жазда олар аптап ыстықтан қашып және күнге күйіп кетпеген жайылым табу үшін мал отарларымен бірге солтүстікке қарай көшеді. Көптеген қырғыздардың 3000-ға дейін қойы мен 500 жылқысы болады, мұндай жағдайда олардың тұрмысы өте жақсы деп есептеледі» (Hedin, 1898: 40-41). Свен Гединнің пайымдауынша, қазақ халқының сол кезеңдегі тұрмыс-тіршілігі жақсы болған, көшпелі мал шаруашылығымен айналысып, жазда, күзде, қыста тұрған жайларын сипаттайды. Атап өтетін жайт, көптеген қазақтардың 3000 қойдан, 500 жылқыдан болған, олардың ауқатты өмір сүргенін көрсетеді. Сонымен қатар, қазақ даласының флора мен фаунасына да тоқталады.

Автор қазақ халқына тән қасиеттерін байқап, нақты белгілеп кеткен: «Қырғыздар — жартылай жабайы, бірақ қабілетті, дені сау және ақкөңіл халық. Олар өздерін «Қайсақ», яғни ержүрек жауынгерлер деп атағанды жақсы көреді, даладағы онаша өмірлеріне риза, бостандықты сүйеді, ешқандай билікті мойындамайды және қалаларда тұратындарды немесе ауыл шаруашылығымен айналысатындарды менсінбейді. Өмір сүру үшін күресте олардың тағдыры ауыр. Мал отарлары — олардың негізгі күнкөріс көзі, оларды тамақпен және киіммен қамтамасыз етеді. Тақыр өсімдіктер мен топырақтың өзі олардың баспаналарына материал болады. Сексеуілдің ұзақ әрі қатты жанатын тамырлары оларды қысқы суықтан қорғайды. Олардың тілі өте бай емес; өзара сөйлескенде түсінісу үшін жанды ым-ишараларды қолданады. Олар ата-бабалары еркін өмір сүрген құлазыған даласын жан-тәнімен сүйеді, бейтаныс адам көз тоқтатар ештеңе таба алмаса да, олар даланы әдемі әрі алуан түрлі деп санайды.

Қырғыздардың өмір сүру ортасының физикалық жағдайларына байланысты, олардың жергілікті жерді бағдарлау қабілеті мен көру қабілеті жоғары деңгейде дамыған. Бейтаныс адам бірсарынды жазықтықтан басқа ештеңені байқамай, жолдың ешқандай белгісі жоқ өлкеде күндер бойы жүруі мүмкін болса, қырғыздар тіпті түнде де өз жолын қателеспей табады. Бұл ретте олар аспан денелерін нұсқаулық ретінде қолданбайды. Олар әрбір өсімдікті, әрбір тасты таниды; шөп шоғырларының әдеттегіден сирек немесе тығыз өскен жерлерін байқайды. Олар еуропалықтар аспапсыз байқай алмайтын жер бетіндегі тегіс емес жерлерді көре алады. Қырғыз көкжиектегі аттың түсін бейтаныс адам оның бар екенін байқамай тұрып-ақ ажырата алады; сондай-ақ ол дүрбімен қарағанда алыстағы нүкте болып көрінетін арбаның жақындап немесе алыстап бара жатқанын айта алады» (Hedin, 1898: 41-42). Қазақтарды еуропа халқымен салыстыра келе, еуропалықтар жапан далада арнайы құрылғыларға жүгінсе, жергілікті қазақ халқы өз даласының әр бір өсімдігін, тасын таниды деп ерекше сипаттайды. Қазақтардың мінез-құлқының ерекшелігін атай келе, олардың өз далаларына деген ерекше махабатын көрсеткен.

Свен Гедин өзінің саяхатын жалғастырып, Памир тауларына дейін жеткен. Осы жақта жергілікті қырғыз халқының арасында бірнеше ай тұрып, сол халықтың салт-дәстүрін, тұрмыс-тіршілігін зерттеген.

Ғалым қырғыздардың туғанда, үйленгенде және қайтыс болғанда өткізілетін рәсімдеріне тоқталып кеткен. Гедин келтіргендей, бала туғаннан кейін, келесі күні отбасын құттықтау үшін туыстары жиналады. Туыстарының басы қосылғанда, қой сойылып, Құран оқылады. Баланың туғанына үш күн болғанда, молда оған есімін қояды: «Бала дүниеге келгенде, келесі күні туған-туыстары құттықтап келеді. Қой сойылып, той жасалады және дұға оқылады. Үшінші күні балаға есім беріледі, оны молда кітаптан іздеп табады; әр күннің өзіне тиесілі есімі болады және бала сол есіммен танылады» (Hedin, 1898: 419). Дәстүрлі қазақ қоғамындағы баланың дүниеге келуіне байланысты атқарылатын «шілдехана» және нәрестеге ат қою рәсімдері де мал сойып, құдайы тамақ беру, исламдық қағидаларға сай азан шақырып ат қою, дұға бағыштау секілді жосындармен өтеді. Бұл салттық ұқсастықтар Орталық Азияның өзге де көшпелі мұсылман қауымдастықтарына ортақ рухани-мәдени құндылықтар мен тұрмыстық-діни синкретизмнің біртұтастығын айғақтайды.

Содан кейін Свен Гедин қырғыздардың үйлену рәсімін баяндайды: «Жас қырғыз жігіті үйленгісі келгенде, ата-анасы оған лайықты қалыңдық таңдап береді, ол оны алуға міндетті; ал егер қалыңдық келісімін бермесе, неке бұзылуы мүмкін, дегенмен қыз да көбінесе ата-анасының еркіне тәуелді болады. Егер жігіттің ата-анасы болмаса, ол қалыңдықты өзі таңдайды; бірақ ол әрқашан ата-анасына қалыңмал төлеуі тиіс... Егер қыз жас әрі сұлу болса, өте үлкен қалыңмал сұралады» (Hedin, 1898: 419-420). Жас қырғыз жігіті үйленген кезде ата-анасы баласына қалыңдықты таңдап беретіндігін және қалың-малдың міндетті түрде төленетіндігі баяндалған. Қалыңдық та көп жағдайда өзінің ата-анасының қалауымен келісуге міндетті. XIX ғасырда бұрыннан келе жатқан салт-дәстүр бойынша қазақтарда да екі жақтың ата-анасы келісіп, өзара құдаласатын. Автор бұл үзіндіде қалың-малдың «калым» деген орысша аудармасын келтірген. Қалыңдыққа құда түсіп, қалың-мал төленгеннен кейін, үлкен той тойланатын. Свен Гедин той рәсіміне қысқаша сипаттама береді, жаңа киіз үйлер тігіліп, тойға көп қонақтар келеді. Дастархан жайылып, молда екі жастың некесін қияды. Той кезінде бәйге болады. Бір айта кетерлік жайт, Свен Гедин 1894 жылғы Мұзтақ-ата тауының жанында тұрған бір қырғыз отбасында болған жағдайды келтіреді: «1894 жылы Мұзтақ-Ата маңында ерекше сұлу қырғыз қызы — Нәзира хан (Nevra Khan) өмір сүрді. Оған алыс-жақыннан сөз салып, құда түскісі келген бозбалалар көп еді, бірақ әкесінің тым жоғары, ақылға сыймайтын қалың мал сұрағаны соншалық — бойжеткен жиырма бес жасқа келсе де, әлі тұрмысқа шықпаған болатын» (Hedin, 1898: 420). Саяхатшы өз еңбегінде жергілікті халықтың отбасылық-неке институтындағы мүліктік қатынастардың көрінісін нақты мысалмен сипаттайды. Оның мәліметінше, аймаққа сұлулығымен танымал болған бойжеткенге алыс-жақыннан ниет білдірушілер, айттырушылар көп болғанымен, әкесінің тым шамадан тыс қалың мал талап етуі кесірінен қыздың жиырма бес жасқа дейін отырып қалғаны атап көрсетіледі. Бұл дерек көшпелі қоғамдағы некелесу үдерісінде қалың мал көлемінің шешуші рөл атқарғанын және бұл дәстүрдің кейде әлеуметтік қайшылықтарға алып келгенін айғақтайды.

Швед ғалымы қырғыздардың арасында төрт ай бойы тұрған кезде, барлық салт-дәстүрге көңіл аударып кейін кітабында жариялаған. Салт-дәстүрдің бірі, қайтыс болған кезде қырғыздарда өткізілетін рәсімдерді көрсетеді: «Қырғыз адамы қайтыс болғанда, мәйітті жақсылап жуып, таза ақ киіммен киіндіреді; содан кейін кендір матаға (кебінге) және киізге орап, мүмкіндігінше тезірек қабірге жеткізеді. Қабірдің тереңдігі үш фут етіп қазылады, ал шұңқырдың түбінен, дәлірек айтқанда бүйірінен тағы бір көлденең қуыс (ләһат) ойылады және мәйіт соның ішіне қойылады. Осыдан кейін қабір топырақпен толтырылып, үстіне тас қойылады; ал егер бақилық болған адам бай болса, оның зиратының басына тіктөртбұрышты негіздегі кішігірім күмбез тұрғызылады. Жерлеу рәсімінен кейін қырық күн бойы қаралы жақындары қабір басына барып тұрады» (Hedin, 1898: 420-423). С. Гедин жазбаларында Памир қырғыздарының өлікті жөнелту және жерлеу рәсімдерін сипаттаған. Оның деректері бойынша, мәйітті жуу, ақ матадан кебін кигізу, киізге орау және қабір басына тас қою секілді исламдық-дәстүрлі шарттар қатаң сақталған. Сондай-ақ, марқұмның әлеуметтік мәртебесіне

сай мазар тұрғызу және бақилық болған жанның «қырқын беру» секілді қаралы ғұрыптардың орындалуы XIX ғасырдағы қырғыз қоғамының рухани мәдениетін айғақтайды. Зерттеуші бұл рәсімдерді толық сипаттамаса да, келтірілген мәліметтер Орталық Азия көшпелілерінің, соның ішінде қазақ халқының жерлеу салтымен типологиялық тұрғыдан толық сәйкес келетінін көрсетеді.

Қырғыздар мал шаруашылығымен айналысқандықтан, әр кезеңде көшіп-қонып жүрген. Свен Гедин олардың өмірінен келесі үзінді келтіреді: «Қырғыз отбасының үй мүлкі мен тұрмыстық заттары аса көп емес. Олар көшкен кезде, барлық дүние-мүлкін тасымалдауға небәрі екі-үш қодас (жақ) жеткілікті болады. Көлемді заттардың ішіндегі ең үлкені — ағаш қаңқасы (уық-керегесі) мен қалың киіз жабуы бар киіз үйдің өзі, сондай-ақ ер-тоқымдар, ат көрпелер, төсек-орындар мен кілемдер. Келесі кезекте тұрмыстық ыдыс-аяқтар тұрады, олардың ішіндегі ең маңыздысы — үлкен шойын қазан; бұған қоса қыш тостағандар мен кеселер, жалпақ ағаш табақтар, тұтқасы мен қақпағы бар темір немесе мыс құмғандар мен шәйнектер. Сондай-ақ, дәулетті әрі жабдықталған кез келген киіз үйде тоқыма станогы (өрмек), қамыр илейтін ағаш астау, дәмді дақылдарды елейтін елеуіш, балталар, дән мен ұн сақтайтын қаптар (нар), бесік, қылқобыз (скрипка тектес аспап) бен домбыра (гитара тектес аспап), қазан орнататын темір таған (ошақ) секілді көптеген заттар ешқашан үзілмейді» (Hedin, 1898: 423). С. Гедин жазбаларында көшпелі халықтың тұрмыстық мәдениеті мен материалдық құндылықтарының жинақылығына назар аударады. Оның байқауынша, дәстүрлі киіз үй мен оның ішкі жабдықтарын, сондай-ақ үй мүліктерін тасымалдауға небәрі екі-үш көлік малы жеткілікті болған. Саяхатшы жүк көлемінің негізгі бөлігін киіз үйдің ағаш қаңқасы мен жабулары, ер-тоқымдар мен тоқыма бұйымдары құрайтынын, ал қалған бөлігі қазан, ағаш табақ, өрмек, астау, қанар қап және бесік сияқты тұрмыстық заттардан тұратынын жазады. Зерттеуші көшпелілердің баспанасын батыс әдебиетінде қалыптасқан «юрта» атауымен бергенімен, оның жергілікті түркілік атауы «үй» (уу) екенін дәл көрсетеді, бұл қазақ тілінің лексикасымен толық үйлеседі. Оған қоса, мәтіндегі ыдыс-аяқ атаулары (қазан, табақ, құмған т.б.) қазақтың дәстүрлі шаруашылық лексикасымен ортақ. Автордың тұрмыстық заттар қатарында батыстық «скрипка» мен «гитара» аспаптарын атап өтуі ерекше қызығушылық тудырады. XIX ғасырдағы Памир қырғыздарының тұрмысында еуропалық жиһангездің жергілікті ішекті-ысқышты (қыл қобыз/қыл қыяқ) және шертпелі (домбыра/қомыз) музыкалық аспаптарын өз дүниетанымы шеңберінде («скрипка» және «гитара» деп) ұқсас аспаптар ретінде қабылдауы ықтимал.

Автор көшпелі қырғыздардың сүттен дайындайтын келесі тағамдарын атайды: «Ең көп ішілетін сүйікті сусын — айран (қайнатылған сүтке су қосып, ашыту арқылы дайындалады), ол әсіресе жаз айларында шөл қандыратын ерекше сергіткіш сусын болып табылады. Қаймақ — қодас сүтінен алынатын, дәмі тіл үйіретін, бадам (миндаль) дәмі сезілетін, қою, тәтті әрі сары түсті ерекше өнім. Кәдімгі шикі сүтті сүт деп атайды. Сүт өнімдерінің бұл барлық түрлері ешкі терісінен жасалған торсықтарда сақталады» (Hedin, 1898: 423). С. Гедин Памир қырғыздарының дәстүрлі сүт тағамдарын дайындау технологиясына да айрықша назар аударған. Автордың сипаттамасында ашытылған сүт өнімі — «айранның» жазғы маусымда шөл қандыратын, шипалық әрі сергіткіш қасиеті жоғары сусын ретінде кеңінен тұтынылатыны көрсетіледі. Сонымен қатар, зерттеуші биік таулы өңірдің өзіндік ерекшелігі болып табылатын қодас сүтінен алынатын, қою, түсі сарғыш әрі дәмдік сапасы өте жоғары қаймақ өнімін ерекше атап өтеді. Саяхатшының күнделігіндегі сүт өнімдерінің жалпылама «сүт» деп аталуы және осы өнімдердің барлығын сақтау үшін ешкі терісінен арнайы дайындалған ыдыстардың қолданылатыны туралы мәліметтері — Орталық Азия халықтарының шаруашылық-тұрмыстық ұқсастығын көрсететін маңызды этнографиялық мәліметтер.

Свен Гедин қырғыздардың негізгі тамағы сүт пен қойдың еті дейді: «Қырғыздар негізінен қодас сүтін және қой етін қолданады. Аптасына бір немесе екі рет қой сойылып, содан кейін ауыл тұрғындары мәре-сәре болып, тоя тамақтанады. Олар киіз үйдің ішіне, қазан-ошақта ет қайнап жатқан оттың айналасына лық толы болып жиналады» (Hedin, 1898: 423). С.

Гединнің Памир қырғыздарының апталық ет тұтыну жиілігі мен ас ішу мәдениеті туралы берген мәліметтері көшпелі қоғамға тән дәстүрінің айқын көрінісі болып табылады. Көшпенділердің шаруашылық жағдайына сәйкес, олардың тағамдарында ет пен сүт өнімдерінің басым болуы — Орталық Азия өңіріндегі мал шаруашылығы мәдениетінің зандылығы. Автор кітабында көрсеткен ет және сүт тағамдарының түрлері, сондай-ақ салт-дәстүрлер арқылы қазақ пен қырғыз халықтарының материалдық және рухани мәдениетіндегі ұқсастықтарын байқауға болады.

Қорытынды. Свен Гединнің «Азия арқылы» атты еңбегінде XIX ғасырдың соңындағы Памир қырғыздарының тарихы мен тұрмысына арналған екі арнайы тарау бар. Автор жай ғана бақылаушы емес, осы халықтың ортасында ұзақ уақыт болып, көрген-білгенін егжей-тегжейлі зерттеп, жазған.

Ғалымның Памир өңірінде жүргізген географиялық ізденістерінің нәтижелі болуына жергілікті қырғыздардың қосқан үлесі зор. Гедин өз жазбаларында олардың көрсеткен көмегін ерекше ілтипатпен атап өтеді. Экспедиция соңындағы қоштасу сәті автордың есінде ерекше қалған: алыстап бара жатқан керуенге ұзақ қарап тұрған көшпенділердің бейнесі арқылы ол екі түрлі әлемнің — зерттеуші ғалым мен оның мақсатын жұмбақ санаған халықтың кездесуін ерекше суреттейді. Гедин өз туындысын қырғыздардың көкейінде қалған: «Бұл жатжұрттық не іздеп келді?» дегендей таңданыс толы сауалдарымен түйіндейді.

«Азия арқылы» («Through Asia») атты Свен Гединнің еңбегін тарихи-географиялық тұрғыдан айта келе, бұл экспедициялық зерттеудің XIX ғасырдың соңындағы Орта Азия мен Орталық Азия аймағының зерттелмеген, қарастырылмаған беттерін ашудағы маңызы зор еңбек деген тұжырым жасауға болады. Зерттеушінің қолжазбалары жай ғана саяхатшының күнделігі емес, аймақтың геоэкологистігін, климаттық ерекшеліктерін және демографиялық құрылымын айқындаған кешенді ғылыми еңбек болып табылады.

Әдебиеттер

Березин, Н.И. Ледяной плен. Плавание и зимовка Норденшильда у берегов Сибири: с 26 рисунками / Н. Березин. - Санкт-Петербург: Типография Санкт-Петербургского акционерного общества «Слово», 1907. 103.

<https://webirbis.aonb.ru/irbisdoc/kr/2017/13kp078/4/> <http://www.silk-road.com>

Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. СПб., 1911. Т 1. Лепсинский уезд. Киргизское хозяйство. 633 с.

Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. СПб., 1913. Т 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. 529 с.

Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. СПб., 1912. Т 3. Джаркентский уезд. Киргизское хозяйство. 381 с.

Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. СПб., 1913. Т 4. Верненский уезд. Киргизское хозяйство. – 439 с.

Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. СПб., 1914. Т 5. Таранчи. Ч. 1. Текст. 353 с.

Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. СПб., 1914. Т 5. Таранчи. Ч. 2. Таблицы. 988 с.

Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. СПб., 1915. Т 6. Русские старожильческие селения Лепсинского, Копальского, Верненского, Пишпекского и Пржевальского уездов. 997 с.

Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. СПб., 1916. Т 7. Пишпекский уезд. Киргизское хозяйство. Вып. 2. Текст. 407 с.

Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. СПб., 1916. Т. 8. Пржевальский уезд. Киргизское хозяйство. Вып. 1. Таблицы. 603 с.

Материалы по киргизскому землепользованию, собранные и разработанные экспедицией по исследованию степных областей. /Под. ред. Ф. Щербина/. – Т. 1–13. – СПб., 1898–1909.

Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 1–8. СПб., 1911–1916.

Sven Hedin. Through Asia. Vol. I-II. London, 1898. 1278 p.

Гедин Свен (1865–1952). В сердце Азии: Памир. Тибет. Восточный Туркестан / Путешествие Свена Гедина в 1893–1897 гг.; пер. со швед. А. и П. Ганзен. - Санкт-Петербург: Изд. А.Ф. Девриена, 1899. 455 с. <https://elibrary.ru/handle/123456789/61095>

References

Berezin, N.I. Ledjanoy plen. Plavanie i zimovka Nordenshil'da u beregov Sibiri: s 26 risunkami [Ice Captivity. Nordenskiöld's Voyage and Wintering Off the Coast of Siberia: with 26 Drawings] / N. Berezin. Sankt-Peterburg: Tipografija Sankt-Peterburgskogo akcionernogo obshhestva «Slovo», 1907. 103. <https://webirbis.aonb.ru/irbisdoc/kr/2017/13kp078/4/> (In Russian)

<http://www.silk-road.com> (In English)

Materialy po obsledovaniju tuzemnogo i russkogo starozhil'cheskogo hozjajstva i zemlepol'zovanija v Semirechenskoj oblasti, sobrannye i razrabotannye pod rukovodstvom P.P. Rumjanceva [Materials on the survey of native and Russian old-timers' economy and land use in the Semirechye region, collected and developed under the supervision of P.P. Rummyantsev]. SPb., 1911. T 1. Lepsinskij uезд. Kirgizskoe hozjajstvo. 633 s. (In Russian)

Materialy po obsledovaniju tuzemnogo i russkogo starozhil'cheskogo hozjajstva i zemlepol'zovanija v Semirechenskoj oblasti, sobrannye i razrabotannye pod rukovodstvom P.P. Rumjanceva [Survey materials on native and Russian old-timer economy and land use in the Semirechye region, collected and developed under the supervision of P.P. Rummyantsev]. SPb., 1913. T 2. Kopal'skij uезд. Kirgizskoe hozjajstvo. 529 s. (In Russian)

Materialy po obsledovaniju tuzemnogo i russkogo starozhil'cheskogo hozjajstva i zemlepol'zovanija v Semirechenskoj oblasti, sobrannye i razrabotannye pod rukovodstvom P.P. Rumjanceva [Survey materials on native and Russian old-timer economy and land use in the Semirechye region, collected and developed under the supervision of P.P. Rummyantsev]. SPb., 1912. T 3. Dzarkentskij uезд. Kirgizskoe hozjajstvo. 381 s. (In Russian)

Materialy po obsledovaniju tuzemnogo i russkogo starozhil'cheskogo hozjajstva i zemlepol'zovanija v Semirechenskoj oblasti, sobrannye i razrabotannye pod rukovodstvom P.P. Rumjanceva [Survey materials on native and Russian old-timer economy and land use in the Semirechye region, collected and developed under the supervision of P.P. Rummyantsev]. SPb., 1913. T 4. Vernenskij uезд. Kirgizskoe hozjajstvo. 439 s. (In Russian)

Materialy po obsledovaniju tuzemnogo i russkogo starozhil'cheskogo hozjajstva i zemlepol'zovanija v Semirechenskoj oblasti, sobrannye i razrabotannye pod rukovodstvom P.P. Rumjanceva [Survey materials on native and Russian old-timer economy and land use in the Semirechye region, collected and developed under the supervision of P.P. Rummyantsev]. SPb., 1914. T 5. Taranchi. Ch. 1. Tekst. 353 s. (In Russian)

Materialy po obsledovaniju tuzemnogo i russkogo starozhil'cheskogo hozjajstva i zemlepol'zovanija v Semirechenskoj oblasti, sobrannye i razrabotannye pod rukovodstvom P.P. Rumjanceva [Survey materials on native and Russian old-timer economy and land use in the Semirechye region, collected and developed under the supervision of P.P. Rummyantsev]. SPb., 1914. T 5. Taranchi. Ch. 2. Tablicy. 988 s. (In Russian)

Materialy po obsledovaniju tuzemnogo i russkogo starozhil'cheskogo hozjajstva i zemlepol'zovanija v Semirechenskoj oblasti, sobrannye i razrabotannye pod rukovodstvom P.P. Rumjanceva [Survey materials on native and Russian old-timer economy and land use in the Semirechye region, collected and developed under the supervision of P.P. Rummyantsev]. SPb., 1915. T 6. Russkie starozhil'cheskie selenija Lepsinskogo, Kopal'skogo, Vernenskogo, Pishpekskogo i Przheval'skogo uездov. 997 s. (In Russian)

Materialy po obsledovaniju tuzemnogo i russkogo starozhil'cheskogo hozjajstva i zemlepol'zovanija v Semirechenskoj oblasti, sobrannye i razrabotannye pod rukovodstvom P.P. Rumjanceva [aterials on the survey of the native and Russian old-timer economy and land use in the Semirechye region, collected and developed under the supervision of P.P. Rummyantsev]. SPb., 1916. T 7. Pishpekskij uезд. Kirgizskoe hozjajstvo. Vyp. 2. Tekst. 407 s. (In Russian)

Materialy po obsledovaniju tuzemnogo i russkogo starozhil'cheskogo hozjajstva i zemlepol'zovanija v Semirechenskoj oblasti, sobrannye i razrabotannye pod rukovodstvom P.P. Rumjanceva [Materials on the survey of the native and Russian old-timer economy and land use in the Semirechye region, collected and developed under the supervision of P.P. Rummyantsev]. SPb., 1916. T 8. Przheval'skij uезд. Kirgizskoe hozjajstvo. Vyp. 1. Tablicy. 603 s. (In Russian)

Materialy po kirgizskomu zemlepol'zovaniju, sobrannye i razrabotannye jekspediciej po issledovaniju stepnyh oblastej [Materials on Kyrgyz land use, collected and developed by the expedition to explore the steppe regions]. /Pod. red. F.Shherbina/. T. 1–13. SPb., 1898–1909. (In Russian)

Materialy po obsledovaniju tuzemnogo i russkogo starozhil'cheskogo hozjajstva i zemlepol'zovanija v Semirechenskoj oblasti, sobrannye i razrabotannye pod rukovodstvom P.P. Rumjanceva [Materials on the survey of native and Russian old-timer economy and land use in the Semirechye region, collected and developed under the supervision of P.P. Rumyantsev]. T. 1–8. SPb., 1911–1916. (In Russian)

Sven Hedin. Through Asia. Vol. I-II. London, 1898. – 1278 p. (In English)

Gedin Sven (1865–1952). V serdtse Azii: Pamir. Tibet. Vostochny Turkestan / Puteshestvie Svena Gedina v 1893–1897 gg. [Hedin Sven (1865–1952). In the Heart of Asia: Pamir. Tibet. East Turkestan / Sven Hedin's Travels in 1893–1897]; per. so shved. A. i P. Ganzen. - Sankt-Peterbúrg: Izd. A.F. Devriena, 1899. 455 s. <https://elibrary.ru/handle/123456789/61095> (In Russian)

Жамолова Д. ПОЛОЖЕНИЕ ЖЕНЩИНЫ В ОБЩЕСТВЕ ТУРКЕСТАНСКОГО РЕГИОНА И КИТАЯ: СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА)	406
Жандарбек З. ТҮРКІСТАН АТАУЫНЫҢ ШЫҒУ НЕГІЗІ МЕН КИЕЛЛІК СИПАТЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ	418
Жеңіс Е.Ж. ДІН МЕН ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ТҮРКІ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІ ЖАЙЛЫ СОҢҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕР	432
Жеңіс Ж.Ж. ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ТҮРКІ МЕМЛЕКЕТТЕРІНДЕГІ ДӘСТҮР САБАҚТАСТЫҒЫНДАҒЫ ЙАССАУИ ОРЫНЫ	442
Жуматай С. ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРЕБЫВАНИЯ КАЗАХСТАНЦЕВ В ЛАГЕРЯХ ДЛЯ ВОЕННОПЛЕННЫХ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛОРУССИИ (НА ПРИМЕРЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ СУДЕБ ФРОНТОВИКОВ ИЗ КАЗАХСТАНА)	455
Imomov U.I. COVERAGE OF THE HISTORY OF SAMARKAND IN FOREIGN SOURCES: A HISTORICAL ANALYSIS OF THE WORKS OF GERMAN, FRENCH AND RUSSIAN HISTORIANS	465
Кузембайұлы А., Абиля Е. ДУХОВНАЯ КОЛОНИЗАЦИЯ КАЗАХСТАНА В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД	478
Kyrkymbekova A., Nurat I. PARADIGMATIC FEATURES OF STUDYING THE SPIRITUAL AND MORAL EVOLUTION OF PERSONALITY: A SYNTHESIS OF SOCIALIZATION PROCESSES, IDEOLOGICAL PRINCIPLES, AND WORLDVIEW CONCEPTS.	490
Рахмонов Х.Х. ФОРМИРОВАНИЕ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ В УЗБЕКИСТАНЕ	507
Сатенова М.Р. КАЗАХСКОЕ СТУДЕНЧЕСТВО В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ КАЗАНИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА: ПО МАТЕРИАЛАМ АРХИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ	517
Сиддиков М.Б. СОСТОЯНИЕ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКСКОЙ ССР В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ	528
Tergembay K., Beisembayeva A. EXTREME JOURNALISM AND DIGITAL REPRESENTATION OF HISTORICAL EVENTS	537
Тлеубекова Г.Б., Калиева Б.Т. XIX ҒАСЫР АЯҒЫНДАҒЫ СВЕН ГЕДИННИҢ ОРТА АЗИЯҒА САЯХАТЫ: «АЗИЯ АРҚЫЛЫ» («THROUGH ASIA») ЕҢБЕГІНІҢ НЕГІЗІНДЕ	550
Шмыт З. ДРУГИЕ ПОЛЯКИ. ПРОБЛЕМА КЛАССИФИКАЦИИ КАЗАХСТАНСКИХ ПОЛЯКОВ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ПОЗНАНСКИХ ЭТНОЛОГОВ 1990-Х ГОДОВ	563
Ergashev S.M. SOURCE STUDIES OF THE HISTORY OF THE BUKHARA EDUCATION SYSTEM (1920s)	575
Ярматов О.Ш. ИЗ ИСТОРИИ ИНОСТРАННЫХ ГРАЖДАН В ТУРКЕСТАНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА – НАЧАЛЕ XX ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ ЮЖНЫХ СЛАВЯН И ЯПОНСКИХ ПОДДАННЫХ)	584

Редакцияның мекен-жайы:

010000, Қазақстан Республикасы, Астана қаласы, Қабанбай батыр даңғ., 11/5
Қазақстан және Орталық Азия тарихы институты
Scientific Journal “Central Asian courier” редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://sjcacourier.com/>
Тел.: +7 (776) 301-11-11 (Ұялы телефон)
+7 (775) 537-77-72 (whatsapp)

E-mail: hkca.kz@gmail.com

Журнал Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінде
2025 ж. 20 маусымда тіркеліп, № KZ20VPY00122471 куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да
көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.